УДК 7.046.3+82-141

А.Ә. Хасавнех

СУФИ ШАГЫЙРЬ ӘБЕЛМӘНИХ КАРГАЛЫЙ ИҖАТЫНДА СӘБА ШӘҺӘРЕ КЕШЕЛӘРЕ ТУРЫНДА КОРЪӘН СЮЖЕТЫ

В статье дается литературный анализ поэтического произведения поэта-суфия А. Каргалый о жителях города Саба, сюжет которого взят из одноименной коранической суры «Саба». Автор вносит в свое сочинение ярко выраженную авторскую интерпретацию, ряд фантастических элементов в виде «двенадцати особенностей», данных по милости Аллаха, «райских садов» и т.д. В повествовании о жителях города Саба упоминаются вавилонский царь Нимрод, легендарный образ «саламандры», включены и отдельные эпизоды из коранических историй о пророке Мусе. Автор успешно применяет числовые и разного рода иные гиперболы. В отступлениях от основной сюжетной линии татарский поэт призывает читателей почерпнуть для себя уроки, приводит высказывания Дж. Руми и Суфи Аллаяра.

Ключевые слова: Абульманих Каргалый, поэт-суфий, коранический сюжет, авторская интерпретация, числовые гиперболы, фантастические детали.

The article provides a literary analysis of the poetic work by the Sufi poet Abulmanikh Qarghaly “Hikayat ath-thalith” (“The Third Story”) based on the Qur`anic chapter “Saba”. Introducing additional aspects of narrative, visionary details as twelve features of Saba city given by Allah`s grace into the story, Qarghaly offers a vivid interpretation to it. He makes reference to Nimrod, King of Babylon, a legendary image of the salamander as well as to some episodes in Qur`anic stories about the Prophet Musa. The use of plenty of various details, images and story lines in “Hikayat ath-thalith” by the Tatar poet adds ethnic colour to it. Hyperboles suggested by Qarghaly make it unique and emotionally expressive. At the same time “Hikayat ath-thalith” presents a utopia, an ideally perfect place common people dream about. Qarghaly focuses attention on ethical problems and in the excursuses urges readers to learn a lesson from the edifying stories.

Keywords: Abulmanikh Qarghaly, Sufi poet, Quranic Stories, the author`s interpretation, hyperboles, visionary details.

Идел-Урал регионы суфи шагыйре Әбелмәних Каргалыйның (1782–1833 тән соң) «Хикәйәт әс-салис» (Өченче хикәят) әсәре, – мөгаен, иң күләмле һәм иң шигъри әсәрләрдәндер; ул 235 бәетне үз эченә ала. Бу әсәр үзе өч цикл хикәятләрдән (хикәяләрдән) тора (алар безнең тарафтан шартлы рәвештә исемләнде): 1) Сәба шәһәре кешеләре турындагы хикәятләр (шартлы исем безнең тарафтан бирелде. – *А.Х.*) – 128 бәет; 2) Шагыйрь сәяхәтнамәсе – 49 бәет; 3) Мәгърифәт һәм сабырлык хакында мөнәҗәтләр. Бу хикәят татар шагыйренең «Тәрҗемәи хажи Әбелмәних әл-Бистәви әс-Сәгыйди» җыентыгына – шагыйрьнең бүгенге көнгә кадәр сакланып калган сирәк китапларының берсенә кертелгән. Китап мөселман изгеләре тормышына

ترجمه حاجى ابوالمنيح البستوى السعيدى
حكايت اول
بسم الله الرحمن الرحيم

Ә. Каргалыйның «Тәрҗемә-и хаҗи Әбелмәних әл-Бистәви әс-Сәгыйди» җыентыгының беренче бите

багышланган борынгы гарәп риваятьләренең шигъри тәрҗемәсеннән гыйбарәт ун хикәяне үз эченә ала.

Ә. Каргалыйның «Хикәйәт әс-салис» (Өченче хикәят) әсәрендә Сәба шәһәре һәм анда яшәүчеләр турында сөйләнелә. Мәгълүм булганча, Сәба, ягъни Сәба патшалыгы – бүгенге көндә Мәгъриб дип атала торган территориягә керә торган, Йәмәннең көнчыгышына урнашкан һәм борынгы мәдәнияткә ия дәүләт. Б.э.к. X гасырда бу дәүләт мәдәниятнең иң югары үсеш дәрәҗәсенә һәм чәчәк атуына ирешкән. Әсәрнең йомгаклау өлешендә автор үзе бу хикәяне «Тәфсире кәбир»дән алуын һәм бер ай дәвамында төрки телгә шигъри тәрҗемә итүен әйтә. Хикәянең сюжеты турыдан-туры Коръәннең «Сәба» дип аталган 33 нче сүрәсеннән алынган.

Мөселманнарның изге китабы әллә ничә буын төрки шагыйрьләр өчен, Ә. Каргалыйның «Хикәйәт әс-салис»ы кебек, шигъри янгырашы һәм милли колориты белән кабатланмас бик күп әдәби әсәрләр бар итүдә илһам чыганагы булып хезмәт иткән. XVI гасыр шагыйре Мөхәммәдьяр иҗатына багышланган мәкаләсендә Хатыйп Миңнегулов болай ди: «Коръән, дини кануннар нигезендә дөньяга караштa, рухи мираста чагыштырмача уртаклыклар, охшашлыклар туа. Әдип, ул нинди телдә язуына карамастан, бу гомуми хәзинәгә еш мөрәҗәгать итә, үзенең уй-кичерешләрен гәүдәләндерүдә аны теге яки бу дәрәҗәдә файдалана» [Миңнегулов, 1997, б. 6]. Галим фикере буенча, шулай ук «Мөселман дине аеруча әдәбиятта тирән эз калдырган. Күп кенә сюжетлар, мотивлар, образлар “Коръән”нән алынган. Без моны Кол Гали, Мөхәммәдьяр, Утыз Имәни, Тукай һ.б. бик күп әдипләрнең

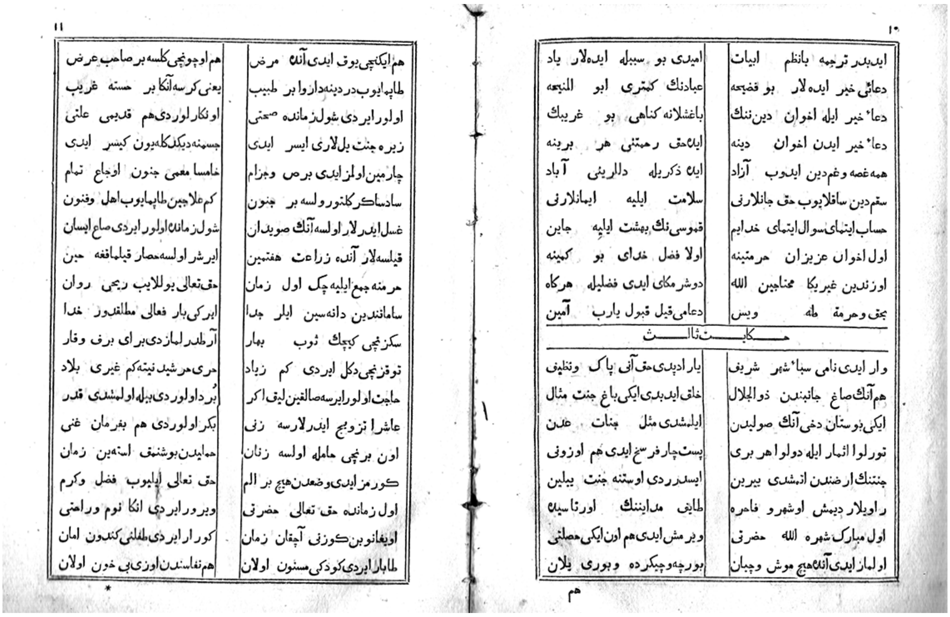

Ә.Каргалыйның «Тәрҗемә-и хаҗи Әбелмәних әл-Бистәви әс-Сәгыйди» җыентыгының «Өченче хикәят»е («Хикәйәт әс-салис»)

әсәрләрендә ачык күрәбез. Коръән, андагы идея-эстетик байлык татар язучыларын илһамландырган, иҗатларында төп юнәлешне билгеләгән, кешене, тормыш күренешләрен яктыртуда, бәяләүдә идеал, үзенә күрә бер өлге булып хезмәт иткән» [Миңнегулов, 1998, б. 112].

Коръәндә телгә алынган «Сәба» атамасына килгәндә, ул хәзерге Йәмәннең башкаласына карый торган исем, башкала төрле гасырларда төрлечә аталып йөртелгән: «Бәхетле Гарәбстан», «Гарәп Тибеты», «Фатиха алган Көнчыгыш», «Патшабикә Савская җире». Элек уңайлы табигать шартлары белән аерылып торганга, рәхмәтле бу җирләр ел әйләнәсе мул уңыш биргән, кешеләр салкыннан да, эсседән дә, су җитмәүдән дә җәфа чикмәгәннәр, шуңа күрә, әлеге территориянең халкы һәм патшалары һәрвакыт уңышлы һәм җитеш тормышта яшәгәннәр.

Коръәннең «Сәба» сүрәсендә телгә алынган ике бакча Ә. Каргалый бәянында «җәннәт бакчасы» дигән исем белән атала; автор аларны җентекле тасвирлый, шунда ук бу бакчалар Гадән бакчалары белән чагыштырыла: *Ике бостан дәхи аның сулыдан, Әйләмешде мисале җәннәт Гадән / Төрлү әсмар илә дулу һәр бере, Бисте чар фәрсәх иде һәм озыны* (6–7 километрга туры килә. – *А.Х.*) [Каргалый, 1889, б. 10].

Шигырьдә сүз бара торган Гадән – Йәмәннең эре диңгез порты. Гадән яисә Асән дигән исемдәге шәһәр әле Борынгы Греция заманнарыннан ук билгеле. Бу шәһәр озак еллар Гарәп ярымутравының беренче санлы базарларыннан саналган, күпләгән сәяхәтчеләр аның байлыгы һәм зиннәтләре хакында сөйләгән.

Суфи шагыйрьнең «Тәрҗемәи хаҗи Әбелмәних...»ына кергән беренче хикәяләрендәге кебек үк, әсәргә бик күп уйдырма, фантастик детальләр кертелгән. Автор Коръән сюжетын үстерә кебек; бу идеаль шәһәргә уникe үзенчәлек хас. Әйтик, анда яшәүчеләр авырулардан, эсседән, салкыннан берничек җәфа чикмиләр, шәһәрнең һавасы ук шифалы һәм хәтта табиблар дәвалый алмаган бөтен чирләрдән дәвалый; хатыннар бала тапканда йокыга талалар да бернинди авырту сизмиләр; кешеләргә кием тумыштан бирелә һәм гәүдә үскәнгә бәрабәр аның размеры да зурая һ.б.: *Улмаз иде анда һич мош вә чайан, Борча вә чикердә вә бүре, йелан. / Һәм икенче, йук иде анда мәраз, Һәм, өченче, килсә бер сахибе гараз. / Тапмайуб дәрденә дару бер табиб, Йагъни керсә аңа бер хәстә гариб. / Улур ирде шул заманда сыйххати, Уңкар лорды һәм кадими гыйлләти* [Каргалый, 1889, б. 10–11].

Әлеге уникe үзенчәлекне санаганнан соң, автор сюжет сызыгыннан читкәрәк китә. Югарыда әйтелгәннәргә нәтиҗә ясап, ул җир тормышындагы барлык рәхәтлекнең Аллаһ рәхиме һәм шәфкате булуы һәм шушы рәхәтлекләр өчен кешеләр Раббы биргәннең кадерен белергә, Аллаһка рәхмәтле булырга тиешлеге турында фикерләр әйтә. Бу мәгънәдә шагыйрь Урта гасыр төрки әдәбиятыннан ук килә торган традицияләргә тугры кала. Ә. Ясәви (1103–1166), С. Бакыргани (1091–1186), Ө. Камал (XIV гасыр ахыры–1475), М. Колый (XVII гасырның икенче яртысы), Т. Ялчыгол (1768–1838), Ә. Тубыли (1825–1890 нан соң), Ш. Зәки (1825–1865), Һ. Салихов (1794–1867) һ.б. кебек суфи шагыйрьләр Коръән этикасы һәм эстетикасы рухы белән сугарылган әсәрләрендә кеше язмышындагы катлаулы борылышлар турында яздылар. Алар, җирдә барган һәр вакыйга – Аллаһ әмере, дигән фикерне җиткереп, бәхет һәм кайгы, шатлык һәм сагыш, яшәү һәм үлем кебек антитезаларны «Аллаһ язмышы» мотивы белән тыгыз бәйләнештә карадылар.

Ә. Каргалый да бу дөньяда бөтен нәрсәнең Аллаһы Тәгаләгә буйсынганлыгы хакында сүз алып бара, шуңа өстәп Аллаһ белән көрәшүче һәм аңа каршы торучы, гади халыкны исә изүче тиран *Нәмруд* образын кертә. Безнең көннәргә килеп җиткән риваять һәм легендаларның күбесеннән билгеле булганча, Нәмруд (Нимрод, Немрод, Немврод) тиран һәм Югарыгы көч белән көрәшүче Вавилон патшасы буларак гәүдәләнә, Вавилон манарасы аның кушуы буенча төзелә, Нәмруд артык нык кырыслыгы, тәкәбберлеге, потка табынуы белән аерылып тора, Ибраһим пәйгамбәр белән дошманлыкта була. Нәмруд патша турында мәгълүматлар Коръәндә дә бар, анда аның Ибраһим пәйгамбәр белән диалогы хакында сөйләнелә (2: 258) һәм (21: 69). Нәмруд образы белән бергә хикәядә җир-су хайваны саламандра телгә алына, биредә шунысы игътибарга лаек: Ә.Каргалый әсәрендә хайван кош сурәтендәге аллегорик образда гәүдәләндерелгән. Салкын кош саламандрага багышланган риваять борынгы грекларның Урта гасырларда бөтен дөньяда киң таралган хайваннар һәм кыйммәтле

ташлар турында мәкаләләр һәм мәгълүматлар җыентыгы «Физиологус»та да бар. Бик нык популярлашып, «Физиологус» мөселман Шәрыгы әдәбиятына, шул исәптән татар әдәбиятына да, зур йогынты ясаган. Борынгы грек җыентыгына кертелгән риваятькә караганда, янмый торган саламандра кошы Этна вулканында яши. Саламандра – шулай ук христиан символы да, монда ул әхлаклылыкны, пакьлекне яисә җир ләззәтләренә алданмаучы тәкъва кешене гәүдәләндерә. Ә. Каргалый әсәрендә тиран һәм изүче Нәмруд тарафыннан тирә-як дөньяны уратып кабызылган утны Аллаһ чәчәктә утыра торган бакчага әверелдерә, ә утны аннан зыян күрми торган саламандра кошына ашата: *Нитә Нәмруд галәме нар әйләде, Хак Тәгалә аны гөлзар әйләде. / Әйләмешдер хәзрәте Раббел-гыйбад, Ул сәмәндәр тыйренә атәшне зад* [Каргалый, 1889, б. 12].

Мәгълүм булганча, мөселманнарның изге китабында кайчандыр бик алга киткән тормышта яшәгән, әмма гайре табигый гөнаһлары һәм аларны вәгазьләргә дип җибәрелгән пәйгамбәрләрне тыңламаганнары өчен Аллаһ тарафыннан һәлакәткә дучар ителгән һәм Җир йөзеннән юкка чыгарылган кавемнәр турында сөйли торган күпләгән хикәятләр китерелгән. Нух, Гад, Салих һ.б. кавеме шундый язмышка дучар була. Ә.Каргалый хикәясендә Сәба шәһәре кешеләренә дә пәйгамбәр җибәрелә, ул үз халкына Аллаһ кушканнарны җиткерә, алар исламның төп биш баганасы рәвешендә китерелә: бер Аллаһыга ышану, намаз уку, зәкят түләү, ураза тоту, хаҗ кылу. Болар Коръәндәге «Сәба» сүрәсендә шушы рәвешле бирелмәгән, ягъни пәйгамбәрнең андый күрсәтмәләр бирүе хакында сөйләнми, димәк, хикәядә бу сюжет сызыгы Ә. Каргалый тарафыннан махсус үстерелгән. Аллаһ рәхмәте белән бирелгән, әсәрдә санап чыгылган барлык нигъмәтләр хакында язып, автор шәһәрдә яшәүчеләрнең тәкъдире турында Аллаһ сүзләрен җиткерә, сайлап алыр өчен аларга ике юл барлыгын күрсәтә: *Шөкер идәрсәңез бәңа сезләр әгәр, Артдырурым нигъмәтеме сәрбәсәр. / Сездән әгәр улса көфране нигамъ, Гафел үлемең каты тәгъзибе идәм* [Каргалый, 1889, б. 13].

Әмма Коръәндә сөйләнелгән адашкан башка кавемнәр кебек үк, Сәба шәһәре кешеләре дә пәйгамбәрләренең үтемле сүзләрен санга сукмыйлар, Аллаһ кушканны үтәүдән баш тарталар. Имансызлар турында сүз чыкканда, әсәрнең эмоциональ тоны көчәя; текстта аларга түбәндәге тискәре характеристикалар бирелә: кирелек, кире беткәнлек, Аллаһ кушканнарны санга сукмау, азгынлык; гөнаһлы булу; бозыклык; алар ашказаннарын тутыруны гына кайгырта торган дуңгызлар (*Һәрберсе дуңгыз шикелле ашауда булды*), үлем алды ачысы белән кычкыра торган ишәкләр (*Ишәк кебек акыра-бакыра Бу дөньядан киттеләр*) белән чагыштырыла һ. б.

Шунысы әһәмиятле: «Хикәйәт-әс-салис»ның авторы сюжетка Коръән тарихында Муса пәйгабәр турында булган кайбер детальләрне кертә («әл-Әгъраф», «әл-Кәсас», «Та һа» сүрәләре һ.б.). Мәсәлән, Муса пәйгамбәр һәм Мисыр фиргавене турында сүз бара

торган «Пәрдә» сүрәсендә болай дип язылган: «Аларга су баскынын, саранча, бет, бакаларны һәм кан җибәрдек, боларны аерым-аерым ачык галәмәтләр итеп җибәрдек. Бу галәмәтләрне күргәннең соңында да тәкәбберләнеп, азган кяфер кавеме булдылар» (7: 133). Сәбада яшәүчеләргә җәза, Муса тарихына багышланган күпчелек сүрәләрдәге кебек, этаплап килә: башта шәһәргә бихисап санда эт зурлыгындагы, тешләре тимер тарак тешләрен хәтерләтә торган саранча һәм күсе җибәрелә. Пәйгамбәр кабат кешеләрне аңга килергә, гөнаһтан тәүбә итәргә һәм дөрес юлга басарга чакырып, Хакка аларның йөрәкләрен ачарга омтыла, әмма аның бөтен тырышлыгы имансызлык диварына килеп төртелә. Шуннан соң шәһәрдә яшәүчеләргә, Аллаһ ихтыяры белән, саранча һәм күсе явы килә. Бу юлы да кешеләр каршы торуларын туктатмыйлар. Һавалылык һәм тәкәбберлек күрсәтеп, корткычлар үтеп керүдән саклану максаты белән, тимер һәм бакыр эремәсеннән шәһәр тирәли биек, нык дивар, корыч коймалар күтәрергә карар итәләр. Бу эшкә тимерчеләрдән тыш ирләр, хатын-кызлар, карты-яше – барысы кушыла. Аллаһ аларга башлаган эшләрен тәмамларга җитәрлек бер ел вакыт бирә. Шуннан соң, инде өченче тапкырында, Аллаһ аларга туфан җибәреп, боларны җир йөзеннән бөтенләй себереп түгә. Су стихиясеннән биек тау башына качып котылып, кырык кеше генә исән кала. Сынауның чираттагы этабы турыдан-туры аларга юнәлтелә, әмма болар килеп чыккан хәлләрдән сабак алырга сәләтсез. Киресенчә, исән калуларына һәм бар байлыкның аларга гына калуына сөенеп, болай дип әйтәләр: *Диделәр: үлде үләчәкләр тәмам, Улдылар туле әмәл лә шаз вә гәм. / Багъ, бостан, монча нигъмәт, монча мал Безә калды, диделәр ул кауме залл* [Каргалый, 1889, б. 15].

Аллаһ аларны элек булган тормыш рәхәтлекләреннән мәхрүм итеп, ачы сынаулар җибәрә. Ләкин бу очракта да алар, элеккечә, имансызлык һәм бозыклык халәтендә калалар. Хикәя шушы кырык кешенең дәвалап булмый торган тән авыруыннан бик нык газапланып үлү белән тәмамлана.

Сәбада яшәүчеләр тарихындагы төрле күренешләрне сурәтләгәндә автор саннар белән бәйле һ.б. төрле гиперболалар куллана. Мәсәлән, шәһәрне уратып алган диварлар төзелеше турында сүз чыкканда, ул фантастик зур цифрлар белән эш итә: *Дәю аһәннярләре җәмгъ итделәр Кем гадәддә йөз бең ир ирде болар. / Һәри беренең хадиме һәм сад иде, Гайре ярдәм идәче би хәдд иде* [Каргалый, 1889, б. 14].

Ә. Каргалый әсәрендә дә саранча, күсе һәм җәза итеп җибәрелгән башка төрле хәшәрәтләр шулай ук гадәттән тыш зур итеп күрсәтелгән: *Хак Тәгалә анларның бостанына Йуллады чикердәне сычкан илә. / Һәр бере җөссәдә ирде сәк мисал, Каһәри аййаный Ходай Зөлҗәлал. / Һәр бери әзрас вә әснандар иде, Санасын дәмүр тарак дәндандe* [Каргалый, 1889, б. 14].

Бу кансыз һәм туймас тамак җан ияләре әсәрдә шулкадәр куәтле итеп күрсәтелгән, алар хәтта тимер диварларны да кимереп тишеп

чыгалар, тимер диварлар башта иләккә охшап кала, аннан дивардагы тишекләр ишек кадәр булып киңәя: *Мушлара әмр итде анларлә бәһәм, Кальганы әйләмәгә сәкыб вә ныкам. / Әмре Хакга әйләйебән имтисал, Кальгайа йапушдылар каплан мисал* [Каргалый, 1889, б. 13].

Күргәнебезчә, Ә. Каргалый «Сәба» сүрәсен Коръәндәге формада җиткерү бурычын куймаган. Сәба шәһәре кешеләре турындагы хикәянең сюжетында башка сүрәләрдән алып кертелгән детальләр, җирнең әлеге оҗмах почмагында яшәүчеләргә Аллаһ мәрхәмәте белән бирелгән унике хасият рәвешендәге фантастик детальләр күп. Шулардан: шәһәрдә кыргый хайваннар (бүреләр, еланнар һ.б.) булмау; ашлык җыйганда, Аллаһның җилгә боерык бирүе, шуның ярдәмендә бөртекләрнең үзеннән-үзе башактан коелып төшүе; шәһәрдә яшәүчеләр салкынның һәм эссенең ни икәнен белмиләр, чөнки бирелә мәңгелек яз хөкем сөрә; кешеләргә бәлаләр кимерүче, саранча ише хәшәрәтләр өере кыяфәтендә җибәрелә һ.б.

Сәба шәһәре кешеләренә багышланган бу хикәядә бер бәет аша чын-чынлап мөһим фикер җиткерелә, бу фикер әсәрнең буеннан-буена кызыл җеп булып сузыла: бөтен рәхмәтләр – Аллаһтан; әгәр кешеләр явызлык, бәла-каза, бәхетсезлек белән очрашкан икән, алары да Аллаһ ихтыяры белән бирелгән, әмма барлык бәлаләрнең сәбәбе – кеше үзе. Ә. Каргалый коллык халәте (үзеңне һәм башкаларны коллык халәтенә җиткерү) кешенең үзеннән чыга дигән фикер әйтә: *Һәм мосаууввир һәм мөхәүвилмен, белең, Коллык итмәк – эше дорыр бәндәнең* [Каргалый, 1889, б. 12]. Коръәндә бу: «Әгәр яхшылыктан сиңа бер шатлык ирешсә, ул шатлык Аллаһыдан. Әгәр казадан бер кайгы ирешсә, бу кайгы үзеңнең кимчелегеңнәндер» (4:79) – диелә. *«Әйт: «Әгәр мин адашсам,үз зарарыма адашкан булырмын. Әгәр хак юлга күнсәм, әлбәттә, Раббым вәхи иткән Коръән белән туры юлны табармын»* (34: 50). Шагыйрь искәртүенчә, Сәба шәһәре кешеләре очрагында алар үз һәлакәтләренә үзләренең динсезлекләре һәм тәкәбберлекләре сәбәпле җитәләр.

Әсәрнең соңгы егерме сигез бәетендә автор, йомгак ясап, укучыларны әлеге гыйбрәтле хикәя турында уйланырга һәм үзләре өчен сабак алырга өндәп, чигенеш ясый. Җирдәге байлык һәм кешеләрнең көче – узгынчы, ә Аллаһның көче һәм хакыйкате мәңгелек; Кыямәт көнендә һәрбер кеше үзенең җирдәге гамәлләре өчен җавап бирәчәк – әлеге фикерләр хикәянең сюжет сызыгында нигез хезмәтен үтиләр. Шуннан автор гомуми нәтиҗә ясый: Аллаһы Тәгаләнең әмерләрен кире кагучылар рухи яктан да, физик яктан да, шиксез, һәлакәткә дучар ителәчәкләр: *Ошбу кыйссадан, әйә ихване дин, Хосса ухуз әйләя һәр мөслимин. / Хак эшә инкяр идән ирмеш йаман, Каһре Хакдан улмаз ирмешләр әман.* Алга таба автор Аллаһка ышанмаучы мөртәтләрдән иң-иңнәрен санап китә: болар – Аллаһы Тәгалә ихтыярына буйсынмыйча, аның мәрхәмәтен югалткан һәм меңләгән еллар Аллаһка табынуы һәм аңа хезмәт итүе әрәм булып җилгә очкан

Шайтан[1]; Мисыр фиргавене; әдитләр[2] улы – Нәмруд; Мөхәммәд (с.г.в.) пәйгамбәрнең төп дошманнары – Әбү Җәһил һәм Әбү Ләхаб. Ә. Каргалый сүзләре буенча, болар барысы да бер-берсенә тиң, соң дәрәҗәдәге имансызлык үрнәге булып торалар, алар ике дөньяның берсендә дә уңышка ирешә алмаячак. Дәһрилеккә каршы автор югары әхлакта һәм әдәплелектә чагыла торган иманны куя. Гомумән, суфилар һәрвакыт дини-мистик тәгълиматта әхлакый аспектка зур игътибар биргәннәр һәм еш кына бу төшенчәне нур сүзе белән бәйләгәннәр.

Мөгаен, «нурлылык», «нур» – суфилар символының иң әһәмиятлеләреннән берседер. «Чама белән XI гасырдан гарәп телле фәлсәфәдә, бигрәк тә мөселман неоплатонизмында, «Илаһи яктылык» *(ишрак)* монистик теориясе ныгый. Бу теория буенча, Аллаһ яктылык бирүче энергияне башта Дөнья Акылына, аның аша Дөнья Җанына һәм соңыннан табигать белән башка әйберләргә тапшыра» [Ганиева, 2000, б. 79]. Белгәнебезчә, Нур ул – Аллаһның гүзәл исемнәренең берсе, Аның тышкы атрибутының чагылышы.

Мөселман традицияләренә ияреп, Ә. Каргалый да нур һәм әдәп терминнарын бергә тоташтыра: нур һәм әдәп бергә; суфи автор фикере буенча, әдәп аркасында фәрештәләр чисталыкка ия булалар: *Улды нур аны әдәбдин нә фәләк, Бу әдәблә улды пакъ җөмлә мәләк* [Каргалый, 1889, б. 15].

Үз фикерләрен раслау өчен, шагыйрь Җ. Руми һәм Суфи Аллаһиярның түбәндәге мөнәсәбәттә әйтелгән сүзләрен китерә: әшәке һәм оятсыз кешеләрне Аллаһ аларның бу сыйфатлары ачыла торган юлга куя, ахырда алар фаш ителәләр, аннан соң тәмуг газапларына дучар булалар. Ә. Каргалыйның тәнкыйтьләү ракурсына төрле теологик бәхәсләрдә күп катнашкан, мөселман мәктәбенең спекулятив дини тәгълимат вәкилләре – кәлам әһелләре (*кал әһеле*) дә эләгә. Җ. Руми, М. Газәли хезмәтләре белән беррәттән, татарлар арасында бик нык таралган һәм танылган китап авторы Суфи Аллаһияр сүзләре аша Ә. Каргалый кәлам әһелләрен ярканатлар белән чагыштыра һәм, чиксез теләкләрен тәнкыйтьләп, аларны «сукырлар» дип атый: *Мәгънәдә кур улдыкындан әһле кал, Бонларның хакында әйләр кыйл вә кал. / Мисал хоффаш күримезләр әзгами, Фәркъ вардыр ирадә би монтәһи* [Каргалый, 1889, б. 15]. Әсәр, кешене хак белемгә алып бара торган суфичылык (*саликун; салик*) юлына бастырганы өчен, Ә. Каргалыйның, Аллаһка рәхмәт әйтеп, меңләгән дога кылуы белән тәмамлана.

Шулай итеп, автор Коръән риваятьләренең төзелешен саклап, сюжетны оригиналь рәвештә интерпретацияли, өстәмә фантастик

---

[1] Әсәр текстында Шайтанның икенче исеме Газазил дә телгә алына. Бу исем Коръәндә дә, хәдисләрдә дә очрамый, кайбер ислам чыганакларында исә чагылыш тапкан; аларда әйтелгәнчә, Газазил – Шайтанның баштагы исеме. Бу исем ислам әдәбиятына борынгы яһүд текстлары аша кергән дигән версия дә бар.

[2] Әдитләр – Коръәндә телгә алынган борынгы халык, гөнаһка батулары сәбәпле Аллаһ ихтыяры белән юкка чыгарылганнар.

сюжетлар кертә. Нәтиҗәдә, Сәба шәһәре турындагы хикәя Коръән сюжетларын да үз эченә ала, икенче яктан, шул ук фантастик элементлар ярдәмендә ул утопияне – гади халыкның идеаль һәм гадел тормыш төзү турында мәңгелек хыялын да күрсәтә. Мөселманлык фикеренең бәһаләп бетергесез хәзинәләреннән файдаланып, хикәя авторы укучыларны бу гыйбрәтле хикәядән үзләренә сабак алырга һәм тәкәбберлек, рәхмәтсезлек, комсызлык, бозыклык, азгынлык кебек кимчелекләрдән сакланырга өнди. Әсәр ахырында ул гомуми нәтиҗәгә килә: Аллаһы Тәгаләнең боерыкларына буйсынмау кеше өчен җәзасыз узмый; никадәр бай булса да, Аллаһ кушканнан читкә тайпылучы иртәме-соңмы һәлакәткә дучар ителә. Коръәннең «Сәба» сүрәсендә моның турында: «И кяферләр, сезнең балаларыгыз да һәм малларыгыз да сезне Безгә якын итмәс, мәгәр иман китереп изге гамәлләр кылмасагыз», – дип әйтелә (34:37).

Ш.А. Садретдинов сүзләренә караганда, «Хикәя сюжетының узган гасырлардан алынуына карамастан, шагыйрь төп идеяне үз чоры белән бәйли һәм турыдан-туры замандашларына мөрәҗәгать итә» [Миңнегулов, Садретдинов, 1982, б. 103]. Сәба шәһәрендә яшәүчеләр турындагы хикәядә күтәрелгән проблемалар, мөгаен, һәр чор өчен көн кадагында булдылар һәм бүген дә актуальлекләрен югалтмыйлар.

Әдәбият

Ганиева Р.К. Философско-эстетические основы тюркских литератур Средневековья // Научный Татарстан. 2000. № 1. С. 79–85.

Каргалый Ә. Тәрҗемәи хаҗи Әбелмәних әл-Бистәви әс-Сәгыйди. Казан: Казан ун-ның табгыханәсе, 1889. 34 б.

Миңнегулов Х. Мәрданәләр дик биленне баглагыл // Мирас. № 6. 1997. Б. 6–8.

Миңнегулов Х., Садретдинов Ш. XIX йөз татар әдәбияты ядкәрләре. Казан: Казан ун-ты нәшр., 1982. 142 б.

Миңнегулов Х. Татарларда ислам дине // Мирас. № 4. 1998. Б. 112–115.

Хасавнех Алсу Әхмәдулла кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының Язма һәм музыкаль мирас үзәге өлкән фәнни хезмәткәре